

bizonyít. A szláv *gora* kicsinyítő képzős szerb-horvát-szlovén *gorica* 'kis hegy' származékából fejlődhettek magyar nyelvi 'domb, halom, hegytető → dombvonulat → hegy, domb gerince → szántóföld kiemelkedő felső része ~ ház gerince → ember és állat gerince' jelentésfejlődéssel a különböző hangtestű magyar alakok.³¹ A *hegyfő, hegyláb, hegymál, hegyor, hegyhát, hegytaraj* elnevezéseknél az ember valamely testrészének nevével jelölte a hegy önönmagához viszonyított részét, a *gerinc* szó esetében pedig éppen ellenkezőleg a hegy felső vonulatának nevével jelölte saját hátának egy ehhez hasonló részét, t. i. a 'Rückgrat'-ot. Ez tehát teljesen ugyanaz a jelenség mint mikor az ugor ember a 'hegy, domb, dombvonulat' jelentésű szóval jelölte hátgerincét: ez az ugor *or*-tól a magyar *gerinc*-ig vezető útnak nyelvi története. Erdődi József.

Fajsi határjárás 1734-ben

Gróf Festetics József (1694—1757), Tolna földesura, az osztrák örökösödési háború vitéz tábornoka, a Bogyiszló községgel határos *Kistolna* birtokaért határpört indított a kalocsai érsekség ellen. Kistolna akkor Tolna városnak Dunán innen fekvő határrésze volt. Ma a Dunának szabályozása folytán Bogyiszló községgel egyetemben már a Dunának jobbpartjára került. *Tolnai sziget* néven is ismerik, minthogy az élő Duna s a tolnai Holt-Duna közt terül el.

Az évek hosszú során át tartó birtokper ügyiratai 303 lapnyi festes kötetté növekedtek. A kéziratos könyvet a kalocsai érsekuralalom levéltára őrzi. Címe: Processus Dni Generalis Festetics qua Dni Terrastris Tolnensis respectu Plagae Kis-Tolna conam Delegato Judicio Palatinali Ao 1746 contra Archiepiscopatum motus. A nádori bíróságnál 1757-ben ért véget a pör.

Nemcsak Kistolna és Bogyiszló között állapították meg a határt, hanem Bogyiszlóval határos Fajsz községben is szükségessé vált a határjárás megejtése. A fajsi határjárást 1734-ben végezte el Pest vármegye alispánja és szolgabírája. A határjárásról fölvett latin jegyzőkönyv megőrizte a fajsi határneveket.

³¹ E jelentésfejlődéshez v. ö. a szláv *gora* szóból litván *nugarà* 'hegy háta → állat v. ember háta → gerinc'. Walde-Pokorny: *Et. Wb. d. idg.* Spr. I: 682.

Fajsz község eredetileg az 1061-ben alapított székszárdi bencés apátság birtoka volt. Dusnok község 1832-ig a kalocsai érsekség birtokai közé tartozott, akkor kapta meg a kalocsai főkapitánytól.

1. A kalocsai érsekség határa.

A határjárás útvonala:

1. Dusnok községből kiindulva a Duna partjára értek, arra a helyre, ahol a *Nagy Fok* nevű folyóvizes árok szakad ki a Dunából. Ez a határ Bogyiszló és Fajsz között: délre esik *Doromlás*, északra Fajsz. (*Nagy fok* rajta van a katonai térképen.)

2. A vízfok mentén kelet felé haladva s kissé jobbra tartva elérték azt a helyet, ahol a Bogyiszlóról Fajsz felé vivő út keresztezi a fokot. Az átjárót környező területnek neve délre *Bogyiszlói Porong*, északra *Fajsi Porong*. A fok mentén délkeletnek továbbhaladva elérték azt a helyet, ahol az említett bogyiszlói út kétfelé ágazik: keletre Dusnok, északra Fajsz felé. Ugyanott három fok található: kelet felől a *Sártó fok*, a másik kettő észak és nyugat (Nagyfok) felől. A kelet felé tartó Sártófok a határ Fajsz és a Bogyiszlóhoz tartozó *Doromlás* között.

3. Mintegy 1670 lépésnyire keletnek menve oda értek, ahol a bogyiszlói út Dusnoknak tartva keresztezi a Sártófokot. Itt található a bogyiszlói és fajsi határ. Az átjárótól keletre körülbelül 750 lépésnyire egy másik kis vizet találtak, melynek *Gőző fok* (Győző fok) a neve. Ez a Nagyfokból szakad ki, mentén haladtak egészen a *Tallód* tóig. A *Győző* fok partján keletre, illetve délre esik a dusnoki, északra pedig a fajsi határ.

4. A további határ Dusnok és Fajsz közt a délkelet felé elnyúló *Tallód tó*. (A katonai térképen *Taló*, a fajsiak ma így ismerik: *Taló*, *Talló* vagy *Tálló* dülő.)

5. Amint a tó véget ért, *Sóshát* (ma *Sóshátalja* dülő) nevű erdős helyre, innen pedig a *Szarva* nevű erdő mellett levő fokhoz értek, ahol a dusnoki határ található *Várad* pusztával. Ezekről délre esik az érsekség birtoka, északra pedig Fajsz területe.

6. A határvonalat kelet felé követve s a *Sártó fok* vizén átmenve, a *Várad* pusztához tartozó *Kovácsfalma* magaslathoz értek. Ezt kelet felé elhagyva, egy másik vízhez értek, mely

a Sártófokból ered és északnak tart. Ezt fogadták el határvonalnak Várad és Fajsz között.

7. Innen a *Fehér nád tó*hoz, ettől keletre pedig a *Fodor fok* vizéig értek. Ez délről folyik keresztalakban a tóba és határvonal *Várad* és *Halász* érseksuradalmi puszták közt. A Fodor-foktól kezdve jó darabig az észak felé eső Fehér nád tó, majd a beléfolyó *István ága* vize a további határvonal.

8. A *Bürkös* (ma Börkös) síkságon át a Fehér nád tó végéhez, majd északi irányban az orosz *Töles* nevű erdőhöz jutottak, ahol átlépték a *Csokma foka* vizét (ma Csukma dülő.) A délről nyugatnak tartó víz választja el egymástól *Halász* és *Oroszi* pusztákat. (Orosz psz. rajta van a katonai térképen.) A Csokma fokába torkollik egy másik víz, a kelet felől jövő *Dancsó* vagy *Docsa foka*. Ettől keletre esik Oroszi, nyugatra pedig Fajsz határa.

9. Az északi irányt megtartva *Tessény fok* nevű vízhez jutottak, mely keletről jövet a Docsa fokába szakad s tőle északra esik *Kerek* (ma Kerek) pusztá, délre pedig Oroszi. Áthaladva a Bányáról Fajszra vivő országúton, továbbra is a Tessény fok medrét követve, majd azon átmenve nyugat felé elérték a *Töles* erdőnek szegélyét, majd annak mentét követve föltűnt a *Páli Tó* (Páli Tó) nevű mocsaras hely; ettől északra esik *Bovár*, délre pedig Fajsz határa. (Bovár *Buvár* alakban is előfordul a kalocsai érsekség tizedjegyzékeiben.)

10. Északnak tartva elérték a *Dellő Malád fok* nevű vízmedret, délről nyugatnak tart; tőle északra esik *Bovár* pusztá, délre pedig a fajsi határ.

11. Nyugati irányban tovább haladva feltűnt a *Kobolya* nevű víz, mely a Dellő Malád fokból szakad ki s a *Fam pále* nevű vízbe torkollik. Ez választja el Bovár és Fajsz határát.

12. Innen végül nyugatnak a Dunáig menve elérték a *Bagófok* nevű helyig. Ez a *Fajsi sziget* magasságában van, ott ahol a Fajsi sziget és *Fadd* község határa van megjelölve.

Ez a határvonal választotta el a kalocsai érsekség birtokait Fajsz község határától.

2. A székszárdi apátság határa.

1. Kezdődik a Duna partján azon a helyen, ahol a Duna hátán fekvő *Fajsi malmok*hoz szoktak átkelni a bogyiszlóiak; miért is *Bogyiszlói rév* a neve. Ettől keletre van a Fajszhoz tartozó *Dořomlási csárda*, nyugatra pedig Bogyiszló határa.

2. A bogyiszlói úton körülbelül 415 lépésre menve elérték a *Doromlási erdő* végét. Innen a Fajszi és Dusnok községekbe vezető úton haladva s mindig az erdő szélét követve, jó darabig délnek tartva, elérték a helyet, ahol az út Fajszi és Dusnok felé elágazik. Itt szögellik össze a Doromlási erdő s a szintén a fajszi határba eső *Bojári erdő*. (Bojár *Bollár* néven is előfordul a kalocsai érsekség tizedjegyzékeiben.) Észak felé esik a Doromlási erdő, délfelé pedig a Bojári erdő. (Doromlás erdőt feltünteti a katonai térkép. Ma is van ott csárda. Az élő Duna medre a szabályozás folytán ma természetesen másként vezet, mint kétszáz évvel ezelőtt.)

A határjárás lefolytatásáról is értesülünk az egyik tanu-vallomásból. Keserő István fajszi lakos vallotta 1746-ban: „Jelen volt, midőn Tekéntetes Pest Vármegye Vice-Ispánja, és Szolga Biró urajmék Fajszi határt jártanak, az holott is halotta Bogyiszlóaktúl, hogy azon három határt, úgy mint Napkeletről Fajszit, Délről Dalocsajt, és Nap Nyugatról Kis-Tolnaj Földet *Zúgó-fok* névű Forrás különböztetné.” (A fokot ma is *Zúgó* néven ismerik a bogyiszlóiak. *Dalocsa* elpusztult középkori község ma dülő Bogyiszló határában.)

Fok a neve a környéken az olyan keskeny vízmedernek, ahol csak nagy vízálláskor szokott víz lenni.

3. Régi és mai határnevek.

A fajszi határjárásban felsorolt szép magyar határnevek régi elnevezéseket őriztek meg. Egy részüket valóban ki is tudjuk mutatni régebbi oklevelekből, jórészüik ma is ismeretes. Nem egy elpusztult középkori községnek neve rejlik a régi határnevekben.

1. *Halászi* (Halász) helység a középkorban a székesfehérvári kereszteslovagok, *Oroszi* a kalocsai érsekség birtoka volt. A kalocsai várnagy 1430 végén elfoglalta a Halászihoz tartozó *Ehonta* nevű erdőt, *Istvánága* rétet s a szántóföld egy részét; ezek a Vajas folyónál kezdődtek. Unghi Albert aurániai perjelnek s egyben a székesfehérvári kolostor perjelének panaszára a székesfehérvári káptalan visszahelyezte a keresztéseket jogos birtokukba. (Kalocsai érsekség levéltára: III. — No. 159.) Ime, 1430-ban előfordul *Istvánága* nevű rét, 1734-ben pedig *Istvánága* vízmeder. *Halászi* nevét fenntartotta *Halászkass* p. (azelőtt külön *Halász* p. és *Kass* p.) meg *Halászi* (v. *Halász*) dülő Dusnok határában.

2. Érdekés a *Sártófok* neve. Ebben a *Sár* (népiesen *Sára*) vizének neve rejlik. Alsómégytől (régii Sármeéy) kezdve Misken át még ma is nyomon kísérhető a Sár vize. Ettől kapta nevét a *Sárköz* s a régi *Sármeéy* falu. Sármeéy már 1198-ban előfordul oklevélben.¹

3. *Várad* egykori helységet 1394-ben említik először oklevélben. Ma dusnoki határnevek őrzik emlékét. Az ú. n. Földkönyvben nyilvántartott dűlőnevek: Kisvárad I. és Kisvárad II. dűlő. A nép így ismeri: Kisvárad d., Nagyvárad d. A katonai térképen: Várad d. nevű víz.

4. Fajsz határában ma is használatos dűlőnevek: Bojár dűlők v. Bojár d. (másként Eperjes), Bőrös (régén Bűrkös), Csukma (régén Csokma), Fehérnád v. népiesen Rökkás (még ma is nádas, vizes terület), Kisporong (ide tartozik Patyom), Kovácshalma (Kovácsalom), Öregporong (bele tartozik Bakmáté és Szilas), Sósátaja v. Sósáatalja, Szarva, Tálló.² Összesen 10 dűlőnév.

Kovácsalom (Kovácsalom) Fényes Elek szerint mesterséges domb.³ *Tálló* nevét onnan magyarázza a nép, hogy tálalakú mélyebb hely. Az egykori Tallód tó.

5. Bática község határában lakott helyek: *Kerekpuszta* (Keréki pusztá) és *Oroszi-major* (Oroszpusztá.) Dűlőnevek: Keréki-pusztá, Orosz-pusztá. Vizek: Kerékifok, Keréktó, Orosz-határfok. Kisebb erdő: *Malád*.⁴

Kerekpuszta neve az idők folyamán különböző alakban fordul elő: 1734. *Kerék*, 1880. P. *Kerek*, 1882. *Kerekp.*, 1896. *Keréki*, *Kerek-oroszi p.*, 1913. *Kerekpuszta*. A hivatalos *Kerekpuszta* név mellett ma is használja a nép a *Keréki pusztá* alakot.

A török hódoltság után újjáépült Bática és Dusnok községek bunyevác lakosága is javarészt megtartotta a magyar határneveket. Ez is tanusítja a magyar helynevek ősi voltát.

Timár Kálmán.

¹ Timár Kálmán: Alsómégy a középkorban. Kalocsai Ujság, 1936. 44. sz.

² A mai fajsi helynevek gyűjtésében Reményi Sándor okl. tanító, volt tanítványom segédkezett.

³ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. II. k. 4. l.

⁴ A baticai helynevek gyűjtésében Molnár Antal tanítványom segédkezett.